

Ђорђе С. Костић

Трагови и сенке



EVOLUTA



Ђорђе С. Костић
Трагови и сенке

Путовања на изложбу
„Са Каницом по Србији”

 **EVOLUTA**

2016



Мирјани
и
Јелени

Изложба и путовања „Са Каницом по Србији”

Изложба „Са Каницом по Србији”, организована у сарадњи Народног музеја у Београду и Друштва „Феликс Каниц”, само је један мали део из обимног опуса Феликса Каница, који обухвата на хиљаде страница текстова и исто толико скица, цртежа и слика.

Ова књига настала је после изложби које су одржаване у иностранству (Беч, Грац, Лајпциг, Будимпешта, Сегедин, Печуј) и Србији (Београд, Смедерево, Кладово, Неготин, Зајечар, Књажевац, Ниш, Пирот, Димитровград, Врање, Лесковац, Прокупље, Крушевац, Врњачка Бања, Краљево, Крагујевац, Јагодина, Ваљево, Тршић, Чајетина, Гроцка).

Током многобројних путовања на отварања изложбе аутор се са захвалношћу сећа свих сарадника и драгоцених разговора које је водио са њима. Из Народног музеја у Београду то је, на првом месту, Татјана Цвјетићанин, па потом Гордана Грабеж, Весна Јусуп, Евгенија Блануша, Марина Пејовић, Неда Јевремовић, Ненад Радојчић и Аца Ђорђевић. Од чланова Друштва „Феликс Каниц” Зоран Хамовић и Кетрин Орел. О зборнику радова „Слике са Балкана Феликса Каница” говориле су у неколико наврата Јелена Тодоровић и Ана Вуковић. Дизајном изложбе и лепо потом поменутог зборника бавила се Светлана Волиц.

На изложби „Са Каницом по Србији” описана је визуелно и вербално једна земља. Србија, виђена очима једног странца, са густом црном брадом и штапом, са блоком за цртање у једној и папиром за писање у другој руци. Србија деветнаестог века, Србија наших предака и нас самих. И док је припремао изложбу или говорио на отварањима, аутор се стално сећао реченице из једне књиге Феликса Каница:



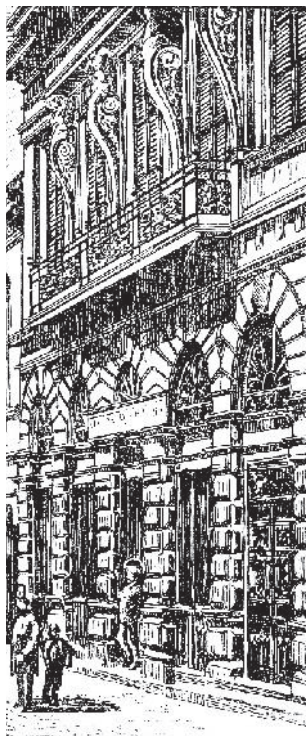
„Мислим да је мени баш највише сѣвало до тога да моја исѣраживања подсѣакну млађе снаге на нова и усѣешнија ѣреѣнућа!“

Сви текстови штампани курзивом у овој књизи преузети су из радова Феликса Каница, а од важнијих се истичу:

Felix Kanitz: Serbien. Historisch-ethnographische Reisetudien aus den Jahren 1859–1868. Leipzig: Hermann Fries, 1868; Felix Kanitz: Das Königreich Serbien und das Serbenvolk von der Römerzeit bis zur Gegenwart. Leipzig: В. Meyer, 1914; Феликс Каниц: Србија. Земља и сѣановнишѣво од римској доба до краја XIX века. 1–2. Превео Глигорије Ерњаковић. Београд: Српска књижевна задруга, 1987.



Београд. Дубровачка улица



БЕОГРАД

У Дубровачкој и Кнез-Михаиловој улици, које су њој ло-
чане крујном коцком, и у сјоредним улицама уз њих, налазе
се најбоље снабдевене радње, на њример Женској удружења
за националну домаћу радносј, које је основала краљица
Најталија, Прве београдске лимарске задрује, јајодинске
фабрике сјаакла и керамике, ѡродавница каљевих ѡећи Л.
и Ц. Харјмуша, Краљевској ујарској ѡрјовачкој музеума;
ѡу су и највеће књижаре, ѡјребна ѡредузећа и ѡродавнице
цвећа. Мајазини за женску и мушку конфекцију, јаланѡе-
ријске, јувелирске и деликајесне радње иѡд. ѡривлаче својим
бојаштим излозима радозналу ѡублику. Уз ујадљиво исјисане
фирме, већином на срјском и немачком, кајкад и на фран-
цуском, енјлеском и руском, чесјо иду ѡјоуларни називи: на
ѡример „Код Бечлије”, „Кицош” и сл., зајим освојене медаље
и крсјови, ѡишјуле „Дворски лиферанј Њејова Величансјва
Краља”, или „краљице Најталије” иѡд. – све ѡо изнад чесјо
кишњасјих ѡорјшала.

Феликс Каниц, Србија, 1, 1987, 65.

Предавање

Док су први посетиоци улазили у Атријум Народног музеја, Тања и ја смо последњи пут проверавали како изгледа поставка изложбе. „Да ли си задовољан?” – упита она. „Мислим да си Ти права личност која то треба да оцени, ти си директорка Музеја!” Она прелете погледом још једном по Каницовим цртежима и текстовима, одмери добро положај сваког паноа, исправи леђа и одсечно одговори: „Јесам!” „Онда морам и ја да будем задовољан, како да противречим једној дами као што си ти!” Седимо у првом реду са званицама и учесницима скупа о Феликсу Каницу, чекајући да свако од нас каже понеку реч. Размишљам о томе како би се он радовао да је сада међу нама, размишљам о путовањима са њим, о...

И поново смо заједно.

По повратку у хотел рецепционер ми љубазно пружи пресавијени лист папира:

– Стигао је телеграм за Вас, господине! Надам се да нема много грешака, знате Ваш језик... – правдао се он унапред.

– Хвала! – одговорих помало збуњено.

Човек се увек у иностранству плаши вести које добија на овај начин; прво помислите да се неком десило нешто лоше. Полако сам ширио пресавијени папир и прво погледао потпис – мој пријатељ, директор Читалишта у Београду.

Шта је тако хитно, да ме на овај начин узнемирава током боравка у Бечу и то неколико дана пред повратак.

„Организовао предавање господина Феликса Каница у Читалишту. Стоп. Ти ћеш дати, молим те, уводну реч, и представити га публици. Стоп. Он те очекује у среду у Новом Саду. Стоп. Срећан повратак кући. Стоп.”

Део мог пртљага већ је био спакован, преостало је само да још вратим неке књиге у библиотеку, поздравим се са познаницима и ухватим први брод за Београд, да бих се у среду нашао са Каницом у Новом Саду и да бисмо наставили заједно путовање до Београда.

Брзо сам обавио формалности око куповине карте за брод и резервације кабине на првој палуби. Жао ми је само што ће део путовања од Пеште до Новог Сада и Београда бити током ноћи. Одавно нисам пределе од Мохача до Београда и насеља, у којима смо се задржавали, посматрао са брода дању.

На броду Дунавског паробродског друштва као и увек гужва. Шаролика маса путника највише се тискала на доњој палуби са које се силазило или пењало на брод. Са оловком и блоком у руци седео сам на предњој палуби покушавајући да конципирам текст којим сам хтео да представим Феликса Каница. Занет посматрањем природе на обалама реке, док су ми последњи зраци сунца миловали лице, заборавио сам на текст који сам почео да пишем.

Поручих да ми вечеру донесу у кабину, што сам, наравно, морао да доплатим, и седох за мали сто. Негде између Мохача и Бездана скица је била готова па сам почео да тоном у сан уз тактове машина чији су звуци допирали однекуд из унутрашњости брода.

Тргло ме куцање на вратима. Бунован их отворим и угледам Каница.

– Спавајте даље – рече – моја кабина је поред Ваше. И ја сам уморан, долазим са Фрушке горе, из Врдника, цело послеподне и део вечери клацкао сам се колима да бих стигао на време на овај брод.

Морнар је уносио његове кофере у кабину, када се он окрену и додаде:

– Био сам да посетим Милицу Стојадиновић Српкињу и предам јој једну пошиљку. Поздравила Вас је.

– Хвала! – одговорих, једва чекајући да се поново нађем у кревету.

На Београдском пристаништу се, као и свуда где је пристајао брод, тискала гомила света. Морнари су износили наше ствари и слагали их у фијакер. Каниц подиже свој шешир, у знак захвалности, и тутну морнару новац у руке.

– До којег хотел да Вас одвезем, господо? – упита фијакериста.

Каниц ме погледа заваљен на седишту са штапом и шеширом у руци.

– До Грчке краљице! – рекох. – Одавно желим тамо да одседнем, то је једна од најстаријих механа у Београду. Тражим грађу о њој, њеним власницима, закушцима и путницима, који су ту одседали; трагам за белешкама о механи. Желим једног дана да о њој објавим обиман текст, ако не и књигу. Време пролази, многе куће се урушавају због небриге, а ми све мање знамо о овом граду и судбинама многих његових познатих, а и мање познатих становника!

Слушао ме је пажљиво док је коњ напрежући се вукао нас и наш пртљаг узбрдицом поред тврђаве.

Сутрадан увече у сали Читалишта није било слободног места за седење, сала се напунила за непуних пола сата. Из оближње кафане, момци су морали да донесу позајмљене столице и да их ређају поред левог и десног зида сале. Ускоро није било места ни за стајање.

На уздигнутом подијуму, мала говорница и три столице за Каница, мене и директора Читалишта. Заузесмо своја места и слушаоци се умирише. Директор прозбори неколико реченица о нама и позва ме да узмем реч.

Поглед ми прво кружи по сали; видим доста познатих личности, како мирно седе, а после предавања већ наслућујем питања и коментаре. У задњим редовима редовни посетиоци свих догађаја у Читалишту – једни не знају шта ће са собом, па долазе на овакве скупове, а други, опет, покушавају да излече своју усамљеност и свеједно им је о чему ће бити говора. У првим редовима неколико професора и наставника, службеника разних министарстава, трговаца и новинара. И најзад неколико дама у вечерњим тоалетама по последњој моди.

Сачекам да се присутни сасвим умире и почињем да читам текст који сам, ипак, написао на путовању бродом од Беча до Београда. Не желим присутне много да гњавим својим говором, па сам се потрудио да буде што краћи и сажетији.

„Поштовани даме и господо!

Једна личност, њена путовања и њена дела.

На обалама Дунава, Саве и Мораве; између валовите Дрине и озеленеле Шумадије, од Ртња до врхова Копаоника,

од Брањске котлине до падина Авале, трагала је једна личност за српским народом, посматрала његов карактер, обичаје, слушала легенде и народне песме, проучавала социјално и политичко стање у земљи.

Једна личност, њена путовања и њена дела.

Путовања простором и временом од замагљене прошлости до наших дана. Каницове скице и планови, са текстовима о културном наслеђу ове земље, о њеној историји, народним обичајима, о духовним средиштима, о развоју урбаних средина, од главног града до расутих села по планинама и њиховим обронцима, обалама река и горских потока, све је то, још једном, пред нашим очима.

Једна личност, њена путовања и њена дела.

Путем описа насталих као резултат дугогодишњих путовања, изградио је чврсту везу између разних делова Европе, између Србије и њених суседа, трудећи се да, у публикацијама, сачува од заборава културно наслеђе за генерације које долазе.

Једна личност, њена путовања и њена дела.

Каницова дела су као једна од најважнијих река у Европи, као Дунав, који повезује толико народа и земаља овога континента. Он је волео Дунав и његов брод никада није мировао у некој луци. Пловио је стално узводно и низводно прикупљајући материјал о Србији и Балкану. Стога су данас његови текстови, цртежи и скице најдрагоценија културна нит која повезује Србију и све оне земље које својим бујицама и Дунав дотиче.

Једна личност, њена путовања и њена дела.

Радови Феликса Каница, поштоване даме и господо, јер о њему је овде реч, о Србији, настали као плод дугогодишњих путовања по њеним најскривенијим куцима, и данас спадају међу најзначајније изворе о овој земљи и њеним становницима у годинама док је овде боравио, ако се не варам од 1859. године. Читалачкој публици широм Европе представио је Србију као земљу богату културном баштином, али и земљу која се трудила да се не повије под тежином наслеђа прошлости. Честим доласцима на просторе јужно од Саве и Дунава, могао је, наш вечерашњи гост, да проучава, са радозналошћу правога истраживача и на-

мерника, колико нова европска струјања пуштају корење у Србији, или се у њој прилагођавају.”

Направих паузу, а затим се окренух према нашем госту:

– Поштовани даме и господо, представљам вам господина Феликса Каница!

Аплауз се разлегао пуном салом док се он полако приближавао говорници.

– Хвала на лепим речима – прошапта.

– Инспирисали су ме Ваши текстови – додадох тихо.

Сачекао је да се аплауз заврши, ослонио се једном руком на говорницу, а другом на штап, и у том положају остао наредних непуних сат времена. У сали тајац, као да су посетиоци упијали сваку његову реч о друмовима којима је крстарио, о пределима које сами нису стигли у свом животу да посете. Његов мелодичан глас, реченице које су се низале једна за другом обликујући једну општу слику о земљи и њеним становницима, просто су приковали пажњу слушалаца у сали. Застајкивао је, с времена на време у говору, да би једноставно прелазео са једне теме на другу. Када је осетио да пажња у публици почиње да попушта, завршио је предавање са неколико реченица, које ће, како ми је то касније рекао, објавити у уводу новог издања књиге о Србији.

Уз буран аплауз, директор устаде да захвали говорницима, када из петог реда неко подиже руку и постави питање:

– Говорили сте нам уопште о Вашим путовањима, а ја сам из Груже, па ме интересује да ли сте и тамо били? Шта мислите о том делу Србије?

Имао сам утисак да наш домаћин није баш одушевљен чињеницом да се после предавања постављају питања, и таман када је то хтео да каже, Каниц поново устаде са столице и приђе говорници. Одговор је сажео, онако како он уме и зна, у неколико језгровитих, истина дугачких немачких реченица. Било нам је јасно да сада више нема назад, руке су се дизале по целој сали, а питања пљуштала као пролећна киша. Како изгледа Крагујевац? Да ли би волео поново да посети Смедерево? Зашто нема више цртежа Шапца? Да ли је био на Кознику? И тако унедоглед. Време је одмицало, али по-

сетиоци нису одустајали од дизања руку. Он је и даље стојао поред говорнице, љубазно одговарао на свако питање или са осмехом на уснама коментарисао нечије дуже излагање. Посетиоци првих редова су ћутали и слушали, уз повремено климање главом као знаком одобравања, док се из осталих делова сале низало питање за питањем. Директор је у неколико махова покушао да умири посетиоце и да коначно заврши овај сусрет, али га је Каниц у томе спречио. Миран, као и увек, слушао је пажљиво колико су посетиоци заинтересовани да чују његово мишљење о земљи у којој живе.

Није требало, наравно, да прође дуго времена па да се чују и другачија питања и да у сали почне да се осећа напетост. Схватио сам то чим је устао један посетилац, којег сам од раније већ познавао, списатељ, који је своје текстове потписивао као „Бранитељ серпске идеје”, шта год то значило. И цео разговор и дискусија кренуше у другом правцу. То више није било интересовање за мишљење о појединим деловима земље путника који је овде са нама, већ су наметнуте политичке теме. Неколико појединаца је на томе инсистирало, а када је директор почео погледом да тражи помоћ од нас двојице, схватио сам да се таквог разговора највише и прибојавао. Каниц је и даље мирно, ослоњен на штап, стајао поред говорнице.

У једном делу сале, са десне стране, видео сам неколико група посетилаца које су називали различитим именима – „париски ђаци”, „немачки ђаци”, „швајцарски ђаци” итд. Многи од њих су похађали студије на разним универзитетима широм Европе, те су их тако и ословљавали. Коначно, један од „париских ђака” доби реч. И поче да прича о самом себи и свом раду на историји свога народа и односима европских земаља према Србији. Прича, прича, прича, и препоручује се, како сам касније сазнао, Министарству иностраних дела за неку државну службу у иностранству. Каниц пажљиво слуша, подигне, с времена на време, десну обрву, али стоји мирно и не прекида говорника. А овај и даље прича о себи и својим заслугама. Ни речи о Каницовим радовима или о предавању. Само о себи – и препоручује се.

Поред њега седи, очигледно, близак пријатељ. Клима главом, као да потврђује оно о чему говорник прича, док

му наочари сваког тренутка падају на врх носа. Каниц ћути, ја се мешкољим на столици, а монолог и даље траје. Устаје у једном тренутку његов пријатељ и почиње са неких листића сличну причу о себи и својим радовима. Човек се темељно припремио, чак је и белешке написао! С времена на време се обраћа свом пријатељу и још једном посетиоцу – касније сам чуо да је његова жеља да га пошаљу у Лондон – као да нас нема у сали.

Потом, један етнограф објашњава како је он обишао већи део Србије и да је ово прилика да изнесе нека од својих опажања. И опет монолог без краја. Сада је гласан постао и „Бранитељ серпске идеје”, који замера Каницу на изразу „византијски споменици по Србији” – губи се у објашњењима оригиналности „серпских” духовних средишта средњег века.

Монолози се настављају док већина посетилаца напушта салу. Шкрипа столица као да је младог „будућег лондонског службеника” деконцентрисала, он прекину, за тренутак, свој монолог, а директор Читалишта искористи прилику да захвали говорницима, посебно Феликсу Каницу, као и свим посетиоцима на учешћу у овом предавању и прогласи га завршеним.

Смешка се док прилази столици да узме свој огртач и шешир.

– Мислим да смо заслужили добру вечеру – рече. – Хајде да се пре тога мало прошетамо и разбистримо главе.

– Да, после оволико монолога и говорника уских погледа и ограниченог духа, то нам је стварно потребно.

Сада се већ слатко насмејао и додао:

– То сте Ви рекли.

– Наравно! Ви сте лепо васпитан човек, који говорницима не упада у реч, и у стању сте да мирно саслушате све овакве монологе.

Бојали смо се да одемо у нашу механу Грчку краљицу на вечеру. Можда нас неко од посетилаца тамо чека да настави са својим монологом, па се упутисмо Дубровачком улицом према Сави.

– Преко пута Саборне цркве налази се једна добра кафана, ту сам често јео одличне ћевапчиће.

Вече се полако спуштало над градом. Слушамо жамор пролазника, и звуке музике која допире до нас са Калемегданског шеталишта. Казаљке сата на цркви неуморно су се кретале укруг. Пијуцкамо пиво чекајући ћевапчиће, када ми се он поново обрати:

– Наслушао сам се разних коментара и монолога како на путовањима тако и на предавањима у Бечу. Појединци су свуда исти, нарочито они као ови које смо данас слушали, који воле монологе. Имају једну слику о себи, или, рецимо, о неком делу Европе, и не желе да је промене, да другачије мисле. Ако покушате да ту њихову слику промените, настаје хаос. Тада су слични монолози једина одбрана личног става. Некада то иде до испољавања агресивности. То је један од разлога зашто сам књиге о Србији и Бугарској штампао у Лајпцигу а не у Бечу. Други је разлог цензура, наравно. Још увек нисам сигуран да би она дозволила да књигу о Вашој земљи из 1868. године штампам у главном граду Царевине.

Погледа према келнеру који је носио свеж хлеб, салату и ћевапчиће, па додаде:

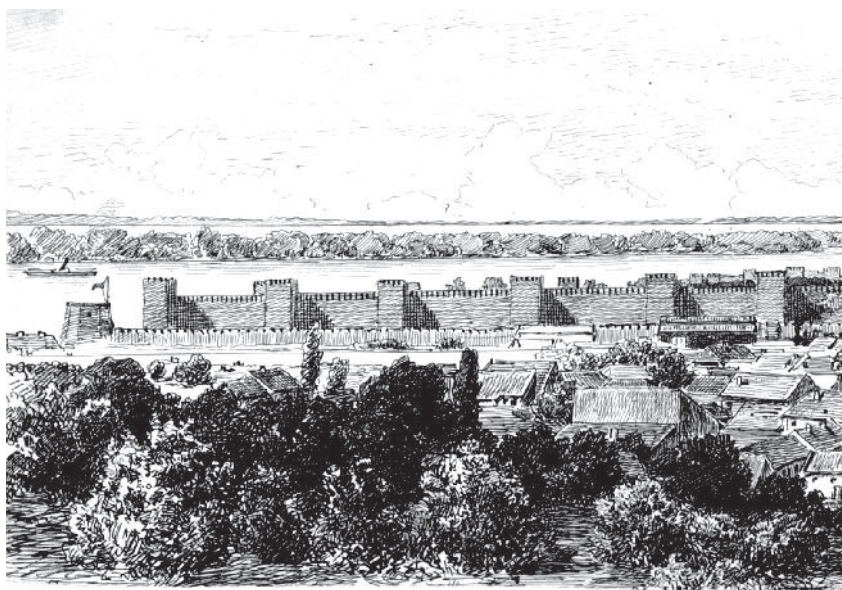
– Можда сте ипак у праву да је цео проблем у људима уских погледа и духа. Али није ред да ја о Вашим земљацима судим на тај начин. Овом приликом сам мислио само на моје земљаке.

– А ја на моје! Тако ни Ви ни ја нисмо, у ствари, никога увредили, а слажемо се у мишљењу.

Он се насмеја, диже виљушку и рече:

– У праву сте. А ћевапчиће волим док су топли. Пријатно!

Са чашом вина у руци ћаскам са посетиоцима, колегицима и колегама, о изложби, о Каницу и његовим делима. Над Београдом се спушта пријатно новембарско вече. Излазимо из Музеја и загледамо оронулу фасаду зграде, огледало нашег односа према културној баштини.



Смедерево



СМЕДЕРЕВО

Моја намера да ближе упознам најредак Смедерева за неколико прошеклих деценија и његову историју, коју сам раније само површно познавао, одвела ме је поново 1887. и 1897. године у ситару резиденцију десјотиа. Смедерево сада међу прве српске градове који су себи дозволили луксуз да имају сопствену „варошког инжењера“ за послове регулације, мерењања и изградње. На путу од железничке станице ка хотелу „Лав“ имао сам повода да се обрадујем и дивим његовој усјешној делатности. Кад сам се попео на узвишицу са које сам 1859. први пут скицирао Смедерево, било је много новог што је требало унети у скицу. Остали изглед града значајно се изменио после одласка Турака. У добро калдрмисаним улицама видео сам много нових кућа с лепим фасадама, а импозантне јавне зграде украшавале су уређене и лепо одржаване тргове. Увек сам се мишљао како је било могуће да Турцима, који су у сопственој кући одржавали узоран ред и чистоћу, није сметала прљавиштина на улицама, ни баре и годинама сталожено ђубре на јавним трговима.

Феликс Каниц, Србија, 1, 1987, 141.



О аутору

Ђорђе С. Костић (1947) дипломирао је на Катедри за југословенске књижевности и општу књижевност Филозофског факултета у Новом Саду, магистрирао на Филозофском факултету у Београду 1981. а 1986. докторирао на Филозофском факултету у Новом Саду. Од 1980. године био је запослен у Балканолошком институту САНУ. Стипендиста Фондације Александер фон Хумболт (Alexander von Humboldt-Stiftung), СР Немачка, од 1983. године; као стипендиста поменуте Фондације боравио у Минхену (1983–1984. и 1997) и 2000. године у Берлину. Од октобра 1990. до октобра 1992. године, а на позив Вилхелмовог Универзитета Вестфалије из Минстера (Westfälische Willhelms-Universität, Münster) боравио у Минстеру где предаје југословенске књижевности и води лекторат за српскохрватски језик у Балтичко-словенском семинару. Током зимског семестра 2001/2002. борави у Јени где по позиву Института за славистику Универзитета Фридрих Шилер (Institut für Slawistik an der Friedrich-Schiller-Universität, Jena) држи предавања о српско-немачким културним везама.

У Балканолошком институту САНУ од 2001. године у звању научног саветника био је руководилац пројекта „Европа и Балкан у модерно доба: узајамна виђења и политичка прожимања”, и „Дунав и Балкан: културно-историјско наслеђе”. Учествовао на научним скуповима у земљи (Београд, Нови Сад, Краљево, Нови Пазар, Пријеполје, Ваљево, Крагујевац, Неготин, Ниш) и у иностранству (Минстер, Тибинген, Берлин, Јена, Минхен, Франкфурт на Мајни, Беч, Будимпешта, Клуж, Софија, Солун, Комотини, Истамбул, Једрене, Атина).

Објавио је више монографија (*Књижевни њојмовник Вука Караџића*, Београд, 1987; *Павле Ј. Шафарик о новој српској књижевности*, Београд, 1988; *Добро дошли у Србију. Краљевина Србија у немачким водичима за љуџинике (1892–1914)*,

Београд, 2006; *Dunavski limes Feliksa Kanića*, Београд, 2012), зборника (*Београд у делима европских илустратора*, Београд, 2002; *Са бедкером њо Јуџинијој Европи*, Београд, 2005; *Европска слика балканске жене*, Крагујевац, 2009; *Слике са Балкана Феликса Каница*, Београд, 2011; *Дунавом од Бездана до Београда*, Београд, 2012), и две књиге о Београду на српском и енглеском језику (*Залубији се у један град. Европски илустратори у Београду 1814–1915*, Београд, 2007; *На бреју изнад река. Београд у водичима за илустраторе 1800–1945*, Београд, 2009). Аутор неколико изложби које су приказане у земљи и иностранству (*Залубији се у један град*, Београд, 2007, 2009, 2010; *Са Каницом њо Србији*, Београд, 2010–2012; *Дунав. Умејник, илустратор, сведок*, Париз, Београд, 2015).

Садржај

| | |
|--|-----|
| Изложба и путовања – „Са Каницом по Србији” | 6 |
| Београд – Предавање | 9 |
| Смедерево – Бахус | 20 |
| Кладово – Трајанова табла | 29 |
| Неготин – Светле и тамне стране | 39 |
| Зајечар – Друмови | 49 |
| Књажевац – Шпијуни | 59 |
| Ниш – Воз | 69 |
| Крушевац – Замагљена историја | 81 |
| Врњачка бања – Химна | 91 |
| Краљево – Засукани рукави | 101 |
| Крагујевац – Тополивница | 109 |
| Јагодина – То је турско! | 119 |
| Ваљево – Разрушени трагови прошлости | 129 |
| Тршић – Српски језик | 141 |
| Беч – Црни шешир | 149 |
| О аутору | 157 |